

Aleksandar Vasić^{1*}

UDC 159.923.2
Originalan naučni rad
Primljen: 23. 12. 2022.
Prihvaćen: 30. 06. 2023.

IZRADA I PROVERA UPITNIKA ZA PROCENU STATUSA JA-IDENTITETA *SID48*

REZIME: Razvojno-strukturalni model statusa Ja-identiteta je empirijski utemeljena razrada Eriksonove teorije psihosocijalnog razvoja ličnosti. Reč je o psihoanalitičkom modelu razvoja Ja koji je podstakao brojna istraživanja i razvoj mernih instrumenata koji su, međutim, nezadovoljavajućih psihometrijskih karakteristika. Stoga je za potrebe istraživanja na uzorcima iz domaće populacije izrađen i proveren upitnik *SID48* koji meri individualne razlike u četiri statusa Ja-identiteta. Na osnovu teorijskih pretpostavki i pojmova, prvo je sačinjen početni uzorak od 200 stavki, a potom i probna verzija upitnika sa 60 stavki kojima su pridružene petostepene skale uređenih stepenovanih kategorija odgovaranja. Opitna verzija upitnika sadržala je četiri skale sa po 15 stavki koje bi trebalo da dovoljno valjano i pouzdano odmere individualne razlike u statusima ostvarenog i preuzetog Ja-identiteta, konfuzije i moratorijuma. Upitnik je primenjen zajedno sa još nekim instrumentima istog tipa na prigodnom uzorku od 458 ispitanika oba pola (60% ispitanica) i uzrasta od 19 do 33 godine. Tako generisani podaci analizirani su u dva navrata radi provere internih psihometrijskih karakteristika. Rezultat je upitnik *SID48* sa četiri skale koje sadrže po 12 stavki. Upitnik *SID48* je vrlo dobre do odlične reprezentativnosti, homogenosti, pouzdanosti i faktorske valjanosti.

KLJUČNE REČI: *Psihosocijalni razvoj, statusi Ja-identiteta, pouzdanost, valjanost, faktorska analiza.*

---

^{1*}Redovni profesor, Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad, Univerzitet Union, Beograd. E. pošta: aleksandarvasic1966@yahoo.com.

1. Uvod

Opšte je mesto da u psihologiji, kao i široj akademskoj zajednici, vlada ambivalentan odnos prema psihoanalizi (Batelman & Holmes, 1995; Bornstein, 2007; Ignjatović, Vasić, Kosanović, Mitrović i Momirović, 1995; Westen & Gabbard, 1999). Na jednoj strani stoji poricanje bilo kakvog naučnog značaja psihoanalitičkih pojmova i pretpostavki koje je zasnovano na manje ili više sumnjivim filozofskim i naučnim razlozima. Na drugoj strani je zastupljeno shvatanje tih pojmova i pretpostavki kao neke vrste dogmatskog učenja i uzdizanje začetnika psihoanalize na pijedestal božanstva. Bilo bi odveć jednostavno konstatovati kako je za ovakva ekstremna stanovišta neka istina negde između. Čini se da je naučno plodotvorniji odnos prema psihoanalitičkim pojmovima i pretpostavkama u sledećem.

Prvo, opredeljivanje za jednu ili drugu stranu previda činjenicu da ima, čak, i psihoanalitičara koji zagovaraju naučno-empirijski, kvantitativan pristup i da znatan broj istraživačkih nalaza govori u prilog nekim pojmovima i pretpostavkama iz psihoanalitičkih teorija (Bornstein, 2007; Fisher & Greenberg, 1996; Westen & Gabbard, 1999). Drugo, ta ekstremna stanovišta odnose se, pre svega, na izvornu psihoanalitičku teoriju koju je razvijao Zigmund Frojd sa saradnicima do 1923. godine, kada je objavljena studija o odnosu između Onog (Id) i Ja (Ego; Freud, 1961). Od tada započinju dalji teorijski razvoji unutar psihoanalize koji, ma koliko bili dosledni nastavci izvorne teorije, svakako zaslužuju da se smatraju relativno zasebnim psihoanalitičkim teorijama (Palombo, Bendiczen, & Koch, 2009; Vasić, 2021). Te novije psihoanalitičke teorije zasnovane su ne samo na kliničkom iskustvu, nego i na rezultatima empirijskih istraživanja (Vasić, 2021).

Jedna od tih psihoanalitičkih teorija je i Eriksonova teorija (1950, 1956, 1968), koja se gotovo po pravilu i standardno udžbenički predstavlja (samo) kao teorija celoživotnog razvoja. Ali to je zapravo teorija razvoja Ja kroz osam stadijuma u ukupnom životnom ciklusu, koja nastoji da opiše i objasni međudelovanja biopsihosocijalnih činilaca tog razvoja. Ključni pojam ove teorije je *Ja-identitet* koji se odnosi na istrajno doživljavanje istovetnosti samoga sebe, kao i na razmenjivanje te istovetnosti sa bliskim značajnim osobama tokom životnog ciklusa

(Erikson, 1956). Ta istovetnost i kontinuitet sačinjeni su iz svesnog osećanja ličnog identiteta, nesvesne težnje za ličnom postojanošću koja počiva na libidinalnim porivima, kao uslovu života bez kojeg se ne može, tihog i istrajnog rada Ja-sinteze i solidarnosti sa grupnim vrednostima (Erikson, 1968). Kritični momenat u razvoju Ja-identiteta je razvojna kriza koja se odigrava tokom mladalaštva. Upravo zato je peti stadijum u psihosocijalnom razvoju ličnosti Erikson nazvao stadijumom relativno doslednog uobličavanja Ja-identiteta nasuprot difuziji/konfuziji Ja. Razvojna kriza u mladalaštvu odnosi se na prelazak iz detinjstva u odraslo doba i razrešava se posvećivanjima životnim ciljevima i ulogama u određenoj zajednici. Ljudske zajednice se razlikuju u trajanju, intenzitetu pritisaka i ritualizacijama/institucionalizacijama ove razvojne krize, odnosno u *psihosocijalnom moratorijumu* tokom kojeg se mladim osobama omogućava da istražuju, probaju, proživljavaju i odlučuju o ljubavi i radu u svojim životima.

Upravo je pojam Ja-identiteta privukao naročitu pažnju mnogih istraživača među kojima su i ovde citirani, verovatno ponajviše od svih psihoanalitičkih pojmova i pretpostavki. Tome su, svakako, doprinele društveno-istorijska aktuelnost problema, na koje ova teorija upućuje i nudi njihova rešenja, kao i neuobičajena blagonaklonost akademske psihologije prema E. Eriksonu i njegovom teoretisanju (Douvan, 1997; Palombo et al., 2009). Za takav status pojma Ja-identiteta svakako je najzaslužniji Džejms Marsija, koji je na osnovu nalaza iz istraživanja za svoju doktorsku disertaciju formulisao model razvoja i strukture Ja-identiteta u mladalaštvu (Kroger & Marcia, 2021; Marcia, 1964, 1966, 1967). U tom modelu se na osnovu dva ključna zamajca razvoja Ja-identiteta, eksploracije i posvećenosti, detaljnije opisuju i objašnjavaju ishodi razvojne krize mladalaštva duž psihosocijalnog kontinuuma (Kroger & Marcia, 2011, 2021). Ti razvojni ishodi su relativno nezavisni statusi u individualnom funkcionisanju mladih u rasponu od uobličenog ili ostvarenog Ja-identiteta do njegove konfuzije/difuzije (Tabela 1).

Tabela 1 – Statusi Ja-identiteta s obzirom na prisutnost eksploracije i posvećenosti (Prema: Kroger & Marcia, 2021, str. 219).

Statusi	Eksploracija (kriza)	Posvećenost
Ostvareni Ja-identitet (<i>OI</i>)	+	+
Moratorijum (<i>MI</i>)	AKTUELNO	NEJASNO
Preuzeti Ja-identitet (<i>PI</i>)	-	+
Konfuzija/difuzija (<i>KI</i>)*	-/+	-

NAPOMENA: (+) – postoji, jasno je, primetno je; (-) – ne postoji, nejasno je, neprimetno je; * - Erikson je prvo koristio izraz *difuzija*, a onda je, iz ne baš jasnih razloga, uveo izraz *konfuzija*. Marsija dosledno koristi izraz *difuzija*. Ovdje će se koristiti istovremeno oba izraza.

Četiri statusa Ja-identiteta u razvojno-strukturalnom modelu definisani su na osnovu toga da li je razvojna kriza (istraživanje ili eksploracija) prevaziđena ili je još uvek u zamahu i da li postoji ili još uvek nije dostignuta dovoljno jasna i stabilna posvećenost vrednostima, normama i očekivanim ponašanjima u aktuelnom sociokulturnom kontekstu. Do psihosocijalnog moratorijuma dominiraju rane, infantilne identifikacije i kompromisna formacija nastala razrešenjem edipalnog konflikta (latencija ili infantilni moratorijum). Stoga mlade osobe do adolescencije (još uvek) ne doživljavaju afektivnu uznemirenost niti kognitivnu težnju ka stabilizovanju poimanja sebe, lično i u mreži interpersonalnih odnosa. Međutim, telesno, a posebno seksualno sazrevanje i ponovno buđenje libida, s jedne strane, te društveni pritisci ka usvajanju sve brojnijih, neretko sukobljenih uloga, sa druge strane, pobuđuju u mladima nesigurnost u samopoimanju i odnosima sa drugima, kao i prapatnu afektivnu nestabilnost. Za one mlade osobe koje zaostaju u moratorijumu, opterećene emocionalnom nestabilnošću i bez jasnijih posvećenosti, kaže se da su u statusu *konfuzije/difuzije Ja-identiteta*. One mlade osobe koje izlaze iz moratorijuma i prevazilaze krizu tako što istrajavaju na infantilnim posvećenostima (dečiji Ja-ideal), ostavši privržene tuđim, najčešće roditeljskim posvećenostima, nalaze se u statusu *preuzetog Ja-identiteta*. Mlade osobe koje aktuelno proživljavaju manje ili više svesnu samoupitanost i aktivno istražuju mogućnosti, ali još uvek nisu dostigle relativno jasnu i stabilnu posvećenost, nalaze se u statusu *moratorijuma*. One mlade osobe koje su proživjele moratorijum

i usvojile lične, jedinstvene posvećenosti, nadrastajući tako infantilne identifikacije, dostižu status *ostvarenog Ja-identiteta*.

Istraživanja podstaknuta razvojno-strukturalnim modelom podrazumevala su i razvoj novih sredstava procene i mernih instrumenata. Stiče se, međutim, utisak da je teorijsko-pojmovni okvir ovog modela znatno unapredovao u odnosu na Eriksonove opise i zapažanja, a da se na planu procene i merenja statusa Ja-identiteta još uvek tapka u mestu. Dok Marsija istrajno insistira na (polu)strukturiranom intervjuu, dotle su drugi istraživači sačinili instrumente upitničkog tipa, ali takvih psihometrijskih karakteristika da je upitna i njihova primena u istraživačke svrhe (Tabela 2).

Tabela 2 – Neki upitnici za merenje (statusa) Ja-identiteta i njihova pouzdanost.

Naziv instrumenta (tehnička oznaka)	Izvor	α (ili λ_3) [*]
Proširena verzija Objektivne mere statusa Ja-identiteta (<i>EOMEIS2</i>) ^{**}	Adams (1998)	0,61 i 0,64
Inventar stilova identiteta (<i>ISI3</i>) ^{***}	Crocetti et al. (2012)	0,64
Skala funkcija identiteta (<i>FIS</i>) ^{****}	Crocetti et al. (2012)	0,60
Utreht skala upravljanja identitetskim posvećenostima (<i>U-MICS</i>) ^{*****}	Crocetti et al. (2012)	0,76

NAPOMENE: ^{*} - koeficijent pouzdanosti tipa interne konzistencije ^{**} – *EOMEIS2* daje više rezultata pomoću kojih se ispitanici na kraju razvrstavaju u četiri statusa. Ovde su navedene prosečne vrednosti za skale u domenu profesije i ideologije; ^{***} – *ISI* postoji u više nacionalnih verzija i namenjen je merenju informativnog, normativnog i difuzno-izbegavajućeg stila identiteta (Berzon-sky, 1989); ^{****} – *FIS* je namenjen merenju funkcija identiteta imenovanih kao osećanje strukture, konzistentnost i usaglašenost posvećenosti, orijentacija ka budućnosti, usmerenost ka ciljevima i osećanje lične kontrole (Adams & Marshall, 1996; Serafini & Adams, 2002); ^{*****} – *U-MICS* meri tri dimenzije identiteta koje su definisane kao posvećenost, dubinska eksploracija i preispitivanje posvećenosti (Crocetti, Schwartz, Fermani, & Meeus, 2010; Meeus, Van de Schoot, Keijsers, Schwartz, & Branje, 2010).

Glavni razlog tome je nepotpuno utemeljenje tih instrumenata na postavkama kvantitativnog, dimenzionog pristupa u izučavanju razlika u individualnom funkcionisanju (Vasić, 2019). Ono osnovno što je manjkavo u tim instrumentima jeste poistovećivanje statusa (Ja-Identiteta) sa ekskluzivnom klasom. Takvo poistovećivanje konsekventno svodi merenje ili procenu na primitivan i grub, te otuda i nedovoljno precizan oblik razvrstavanja u klase. Dok se takav model merenja može smatrati inherentnim tehnikama (polu)projektivnog i (polu)struktuiranog tipa, to svakako nije slučaj sa instrumentima upitničkog tipa. Štaviše, razvoj upitnika išao je ruku pod ruku s razvojem višemernog dimenzionog pristupa i njemu svojstvenim, složenijim modelima merenja, kao što je, na primer, faktorsko-analički model.

Drugi problem predstavlja i sam pojam statusa. Svaki nalaz i mišljenje u psihološkoj praksi i istraživanjima počivaju na rezultatima merenja i procene radi utvrđivanja relativnog položaja (statusa) individue ili grupe individua, kada je reč o jednom ili više aspekata individualnog funkcionisanja. Pri tome, taj položaj ili status je bar dvostruko relativan – u odnosu jedne individue prema drugim individuama (interindividualne razlike) u nekom vremenskom odsečku i u odnosima između ponovljenih merenja jedne individue u različitim vremenskim odsečcima (intraindividualne razlike; Vasić, 2019, 2021). Stoga, nema nikakvog razloga da isto ne važi i kada je reč o statusima Ja-identiteta.

Još jedna važna postavka psihologije individualnih razlika koja nije eksplicitno artikulisana kao polazište u izradi navedenih instrumenata odnosi se na razliku između manifestnog, u smislu opazivih ili merljivih individualnih razlika, i latentnog, odnosno golom oku ili merenju tek posredno dostupnih generatora te manifestne raznolikosti. Primenom odgovarajućih multivarijantnih matematičko-statističkih modela iz te kakofonije manifestnih razlika u osećanjima, mišljenjima i ponašanjima mogu se izolovati i definisati latentne dimenzije koje stoje iza različitih ishoda u razvoju Ja-identiteta.

Tipičan primer nedovoljno ili neadekvatno utemeljenog instrumenta je verovatno najčešće korišćeni upitnik *OMEIS* (Adams, 1998) za kojeg stoji znatan trud da se pojasni i razradi njegova teorijska zaledina. Činjenica je da je ovaj upitnik dodatno podstakao na istraživanja statu-

sa Ja-identiteta prema Marsijinom modelu. Ali taj instrument je takvih psihometrijskih karakteristika da je njegova primena, bar na uzorcima iz domaće populacije, više nego upitna (Tovarović, 2014). Najvažniji razlog za to je da su u njegovoj izradi izostala dosledna izvođenja pojmova i pretpostavki Marsijinog modela u duhu kvantitativnog, dimenzionog pristupa psihologije individualnih razlika. Za to je odgovoran i sam Marsija, insistirajući na kategorijalnom pristupu, iako i on čini skromne iskorake tvrdeći, recimo, da su statusi Ja-identiteta više rasplintute nego isključive kategorije – ma šta god to značilo. Stoga je učinjen pokušaj da se za potrebe istraživanja na uzorcima iz domaće populacije sačini i proveri novi instrument upitničkog tipa namenjen merenju statusa Ja-identiteta uporedno boljih metrijskih karakteristika. Cilj ovog izveštaja je da se izlože osnovni rezultati provere reprezentativnosti, homogenosti, pouzdanosti i faktorske valjanosti novog upitnika. Dodatno, kao kontrolna provera teorijske utemeljenosti upitnika, analizirana je i raspodela dimenzija statusa Ja-identiteta u strukturi psihosocijalnog kontinuuma razvojnih ishoda u mladalaštvu.

2. Metod

2.1. Uzorak ispitanika

Istraživanje je sprovedeno na prigodnom uzorku ispitanika iz studentske populacije, koji je sačinjen po principu lavine. Uzorak je činilo 458 ispitanika uzrasta od 19 do 33 godine, od čega je 60% ispitanica i 40% ispitanika. S obzirom na uzrast ispitanika, može se konstatovati da je reč o mladim osobama koje su starijeg adolescentnog doba ili nastajuće odraslosti (Arnett, 2000) kada bi se, po pretpostavci, mogla očekivati relativno stabilna struktura psihosocijalnog kontinuuma. Primena upitnika obavljena je grupno, u prostorijama ustanova u kojima su ispitanici pohađali nastavu. U toku istraživanja nisu registrovani događaji koji bi doveli u pitanje valjanost podataka.

2.2. Izrada upitnika SID48

Eksperimentalna verzija upitnika za merenje statusa Ja-identiteta sačinjena je iz početne mase od 200 stavki. Tu inicijalnu kolekciju produkovalo je 20 studenata master studija Poslovne psihologije na Fakultetu za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkić u Novom Sadu, nakon detaljnog upoznavanja sa Marsijinim razvojno-strukturalnim modelom. Iz te početne mase sačinjena je opitna verzija upitnika sa 60 stavki koje su raspoređene u četiri skale za merenje statusa Ja-identiteta, dok se skale u upitniku nižu, redom, od ostvarenog Ja-identiteta preko moratorijuma i preuzetog Ja-identiteta do konfuzije/difuzije Ja-identiteta. Ova redukcija obavljena je na osnovu teorijske i sadržinske valjanosti svake stavke – da stavka odgovara pojmu odgovarajućeg statusa, da odražava jedan od ključnih zamajaca razvoja Ja-identiteta (kriza/eksploracija ili posvećenost) i odnos prema sebi i drugima, profesiji i ideologiji. Na početku upitnika nalazi se uvodna instrukcija o nameni instrumenta i načinu odgovaranja. Stavkama su pridružene uniformne petostepene kategorije odgovaranja u rasponu od potpunog neslaganja do potpunog slaganja sa svakom tvrdnjom. Odgovori ispitanika su kodirani tako da veći stepen slaganja indikuje i veći stepen izraženosti merenog svojstva. Probna verzija upitnika za merenje statusa Ja-identiteta sa 60 stavki primenjena je zajedno sa još nekim instrumentima istog tipa, ali drugih predmeta merenja.

2.3. Analize podataka

Rezultati na stavkama prvo su normalizovani (Tuckey, 1977), a zatim i standardizovani tako da su vrednosti prva dva momenta u raspedeli tih rezultata jednake nuli i jedinici. U analizama internih metrijskih karakteristika stavki i skala primenjen je *Syntax*-algoritam (Knežević i Momirović, 1996), koji emituje veći broj procena među kojima su i reprezentativnost, homogenost, pouzdanost i valjanost (Momirović, Wolf i Popović, 1999). Obavljena je i eksploratorna faktorska analiza, radi provere faktorske valjanosti novog upitnika. Iako postojanje relativno solidne teorijske zaleđine možda nalaže primenu konfirmatorne faktorske analize (od gore prema dole), činjenica je da je ovde reč o novom uzorku varijabli, što prvo nalaže eksploratornu faktorsku analizu (od

dole prema gore). U ekstrakciji je primenjena analiza glavnih komponentata (Hotelling, 1933), a u određivanju broja značajnih dimenzija korišćeni su kriterijum jedinice (Guttman, 1954; Kaiser, 1961), kriterijum osuline ili plazine (Cattell, 1966) i njegova statistička razrada poznata kao paralelna analiza (Horn, 1965; O'Connor, 2000). S obzirom na to da su u analizi strukture prostora merenja upitnika očekivana bar četiri faktora sa pretpostavljenim međuodnosima, u njihovoj rotaciji je primenjeno kosouglo rešenje *Promax* (Hendrickson & White, 1964). Pomoću multidimenzionalnog skaliranja (Davison & Sireci, 2000; Rencher & Christensen, 2012) učinjen je dodatni pokušaj provere položaja statusa Ja-identiteta duž kontinuuma psihosocijalnog razvoja. Iako je učinjeno dosta napora u usavršavanju ovog analitičkog postupka, činjenica je da je to pre svega postupak grafičke prirode (Rencher & Christensen, 2012) i u tom smislu je ovde i primenjen – kao dodatno slikovno razgledanje odnosa među statusima Ja-identiteta.

3. Rezultati

S obzirom na to da eksperimentalna verzija novog upitnika za merenje statusa Ja-identiteta sadrži 60 stavki a njegova finalna forma još 48 stavki, ukupna količina ishodovanih rezultata je preobimna za izveštaj ograničenog obima. Stoga je učinjen odabir dovoljno informativnih rezultata na osnovu kojih se sa zadovoljavajućom sigurnošću može zaključivati o osnovnim internim metrijskim karakteristikama ovog instrumenta. U prvom delu izloženi su rezultati koji govore o nekim internim metrijskim karakteristikama skala iz novog upitnika. U drugom delu izloženi su rezultati provere faktorske valjanosti upitnika, a u trećem delu rezultati koji govore o odnosima između mera statusa Ja-identiteta koje taj instrument emituje.

3.1. Metrijske karakteristike skala

U Tabeli 3 nalaze se procene nekih metrijskih karakteristika skala sa 15 stavki iz eksperimentalne verzije upitnika. U Tabeli 4 su iste procene, ali sada redukovanih skala sa po 12 stavki iz finalne verzije upitnika

imenovanog kao *SID48* (*S* – prvo slovo pojma *status*; *I* – od lične zame-nice na engleskom jeziku u jednini; *D* – od pojma *dimenzija*; *48* – broj *stavki* u upitniku).

Tabela 3 – Neke interne metrijske karakteristike početnih skala sa 15 stavki.

Skale	<i>m</i>	ψ	α (ili λ_2)	β	h_1	h_2
Ostvareni Ja-identitet (<i>OI</i>)	15	,92	,79	,77	,20	,74
Moratorijum (<i>MI</i>)	15	,87	,78	,78	,19	,67
Preuzeti Ja-identitet (<i>PI</i>)	15	,94	,84	,85	,26	,71
Konfuzija/difuzija (<i>KI</i>)	15	,96	,86	,87	,30	,73

NAPOMENA: *m* – broj stavki u skalama; ψ – reprezentativnost procenjena preko jedne mere adekvatnosti uzorkovanja varijabli; α – Gutman – Kronbahova procena pouzdanosti tipa interne konzistencije; β – pouzdanost prve glavne komponente skala; h_1 – homogenost kao prosečna interkorelacija stavki unutar skala; h_2 – Momirovićev koeficijent homogenosti.

Tri od četiri skale iz probne verzije upitnika su odlične a jedna vrlo dobre reprezentativnosti. Po procenama dve vrste pouzdanosti, koje su međusobno usaglašene, kao odlične izdvajaju se skale statusa preuzetog Ja-identiteta i konfuzije. Nešto niže, ali za istraživačke svrhe prihvatljive pouzdanosti, jesu skale ostvarenog Ja-identiteta i moratorijuma. Slično je i kada je reč o izloženim procenama homogenosti skala. Radi postizanja još boljih metrijskih karakteristika, ali i radi toga da se upitnik učini ekonomičnijim za primenu, razmotreni su doprinosi pojedinih stavki i izvršena je dodatna redukcija skala.

Tabela 4 – Neke interne metrijske karakteristike redukovanih skala sa 12 stavki.

Skale	m	ψ	α (ili λ_3)	β	h_1	h_2
Ostvareni Ja-identitet (<i>OI</i>)	12	,93	,82	,83	,28	,80
Moratorijum (<i>MI</i>)	12	,86	,77	,77	,22	,71
Preuzeti Ja-identitet (<i>PI</i>)	12	,93	,83	,84	,30	,78
Konfuzija/difuzija (<i>KI</i>)	12	,96	,87	,87	,35	,85

NAPOMENA: m – broj stavki u skalama; ψ – reprezentativnost procenjena preko jedne mere adekvatnosti uzorkovanja varijabli; α – Gutman – Kronbahova procena pouzdanosti tipa interne konzistencije; β – pouzdanost prve glavne komponente skala; h_1 – homogenost kao prosečna interkorelacija stavki unutar skala; h_2 – Momirovićev koeficijent homogenosti.

Kada je reč o reprezentativnosti redukovanih skala, situacija je uglavnom ista sa neznatnim promenama na drugom decimalnom mestu. Pouzdanost redukovane skale statusa ostvarenog Ja-identiteta je znatnije povećana, dok je pouzdanost ostalih skala uglavnom ostala ista. Najviše poboljšanja redukovanjem skala ostvareno je kada je reč o procenama njihove homogenosti. Na osnovu toga, može se konstatovati da su skale upitnika *SID48* vrlo dobre do odlične homogenosti, reprezentativnosti i pouzdanosti.

3.2. Faktorska valjanost

Kriterijumi za određivanje broja značajnih faktora su relativno neusaglašeni. Kriterijum jedinice ukazivao je na 11 značajnih komponenta, što je skoro tri puta više od očekivanog, teorijskog broja. Na drugoj strani, kriterijum osuline/plazine i paralelna analiza usaglašeno ukazuju na sedam značajnih dimenzija, što je gotovo dva puta više od očekivanog broja. Stoga je, zbog neusaglašenosti kriterijuma, primenjena strategija koja predstavlja oponašanje takozvane grafičke rotacije. Sukcesivno je ekstrahovano od sedam do četiri glavne komponente (dakle, četiri

ekstrakcije) i u svakom slučaju primenjena je *Promax*-rotacija (dakle, četiri rotacije). U razmatranju dobijenih faktorskih rešenja analizirane su matrice sklopa i interkorelacija *Promax*-faktora. Sedmofaktorsko rešenje sadrži jedan neinterpretabilan faktor koji zasićuje četiri stavke od kojih svaka indikuje po jedan status Ja-identiteta. Dva para faktora iz ovog rešenja nastala su razdvajanjem stavki koje bi trebalo da indikuju moratorijum, odnosno ostvareni Ja-identitet (faktorska fisija), dok su preostala dva faktora očekivane dimenzije statusa preuzetog Ja-identiteta i konfuzije/difuzije. Rešenja sa šest i pet faktora donose sukcesivno stapanje raspolučenih faktora ostvarenog Ja-identiteta i moratorijuma (faktorska fuzija) da bi se, konačno, ta struktura stabilizovala u četvorfaktorskom rešenju. To rešenje, koje odgovara teorijskom očekivanju, ukratko je u izvodima, zajedno sa strukturama prvih glavnih komponenta četiri skale statusa Ja-identiteta, izloženo u tabelama 5–8.

Tabela 5 – Izvod iz matrice sklopa prvog *Promax*-faktora i struktura prve glavne komponente skale.

Stavke	<i>PF1</i>	<i>IGK</i>
46. Retko se desi da učestvuje u organizovanju druženja sa prijateljima.	,73	,49
48. Umara ga razmišljanje o budućnosti koja se nalazi pred njim.	,38	,65
49. U slobodnom vremenu često nema pojma šta da radi.	,41	,68
51. Iako nezadovoljan školom ili poslom, ne trudi se da nađe nešto bolje.	,59	,72
52. Njegove emocionalne veze sa drugima su površne i prolazne.	,36	,63
53. Rasprave o budućnosti ga ne interesuju i ne učestvuje u tome.	,71	,53
54. Često se pita zašto je ovde.	,38	,72
55. Nema bliskih prijatelja, samo voli da provodi vreme sa ljudima.	,63	,53
56. Ima utisak da su sva društvena dešavanja i promene kao loš film.	,46	,54
57. Nije siguran u to šta zaista želi u životu po bilo kom pitanju.	,40	,75
58. Ne razmišlja o braku ili vezi jer nema pojma šta će mu to u životu.	,42	,62
60. Misli da još uvek nije pronašao sebe niti razmišlja o tome.	,35	,74

NAPOMENA: Redni broj stavki je iz početne verzije upitnika sa 60 stavki; *IPF* – prvi *Promax*-faktor; *IGK* – Struktura prve glavne komponente finalne verzije skale sa 12 stavki.

Prvim *Promax*-faktorom značajno su zasićene sve stavke koje su zamišljene kao indikacije konfuzije Ja-identiteta. Takođe, sve ove stavke imaju značajne projekcije na svoj prvi glavni predmet merenja po Hotellingovom modelu. Mlade osobe koje imaju povišene rezultate na ovoj dimenziji manifestuju besciljnost, apatičnost, nekvalitetne interpersonalne odnose i nestrukturirano slobodno vreme. To sve jasno govori o izostanku eksploracije i posvećenosti, te će se ova dimenzija tako i definisati – kao dimenzija individualnih razlika u *statusu konfuzije Ja-identiteta*.

Tabela 6 – Izvod iz matrice sklopa drugog *Promax*-faktora i struktura prve glavne komponente skale.

Stavke	2PF	1GK
1. Ima nekoliko najboljih prijatelja.	,07	,35
2. Provodi vreme u aktivnostima i učenju stvari koje ga interesuju.	,60	,51
3. Ima jasnu viziju svoje budućnosti.	,75	,75
4. Ima vrlo bliske i stabilne odnose sa drugima.	,37	,65
6. Zna šta želi da postigne u svom životu.	,66	,72
7. Može da ostvari i održi stabilan emotivni odnos sa drugom osobom.	,49	,63
9. Zna šta je za njega najbitnija stvar u životu.	,44	,66
10. Bira prijatelje na osnovu određenih vrednosti.	,46	,36
12. Za svoje postupke odgovoran je samo on, a ne neko drugi.	,19	,51
13. Misli da zna kako da odabere partnera za sebe.	,66	,66
14. Odabrao je jedan ili više hobija i njima se redovno bavi.	,60	,34
15. Njegove vrednosti i ciljevi su jasno određeni.	,82	,75

NAPOMENA: Redni broj stavki je iz početne verzije upitnika sa 60 stavki; 2PF – drugi *Promax*-faktor; 1GK – Struktura prve glavne komponente finalne verzije skale sa 12 stavki.

Drugim *Promax*-faktorom značajno su zasićene sve stavke iz skale ostvarenog Ja-identiteta osim jedne. Zapravo, ta stavka nije bila značajno zasićena nijednim faktorom iz četvorofaktorskog rešenja. Ipak, kao što se može videti, ta stavka ima značajan koeficijent korelacije sa prvom

glavnom komponentom te skale, te je iz tog razloga zadržana u finalnoj verziji upitnika. Ispitanici sa visokim rezultatima na ovoj dimenziji jasno pokazuju da su prevazišli krizu (istraživanje) i da su postigli posvećenosti koje nastoje i da ostvare. Očigledno, ovde je reč o dimenziji koja sažima individualne razlike u *statusu ostvarenog Ja-identiteta*.

Tabela 7 – Izvod iz matrice sklopa trećeg *Promax*-faktora i struktura prve glavne komponente skale.

Stavke	3PF	1GK
31. Razmišlja o odnosima žene/muškarci u skladu sa porodičnim shvatanjima.	,50	,52
32. Ponosan je što će nastaviti tradiciju porodice.	,61	,69
33. Što manje misli, a više radi ono što se očekuje, bolje mu je...	,52	,57
34. Uglavnom se slaže sa mišljenjem i stavovima vršnjaka.	,50	,49
36. Tradicionalne vrednosti društva imaju veliki značaj za njega.	,66	,62
38. Roditelji ga vaspitavali da je važno ići u crkvu i to potpuno poštuje.	,69	,66
39. Kada donosi odluke veoma mu je važno i mišljenje roditelja.	,60	,63
40. Oseća potrebu da ispuni očekivanja roditelja jer su mnogo uložili u njega.	,56	,61
41. U kući se uvek držalo do običaja i siguran je da će tako nastaviti.	,80	,79
42. Uvek se trudi da se ponaša onako kako se to očekuje od njega.	,68	,66
43. Za devojk/ momka birao bi uvek osobu za koju svi misle da je dobra.	,48	,46
44. Misli da je deci i mladima danas potreban snažan autoritet i stroga disciplina.	,44	,42

NAPOMENA: Redni broj stavki je iz početne verzije upitnika sa 60 stavki; 3PF – treći *Promax*-faktor; 1GK – Struktura prve glavne komponente finalne verzije skale sa 12 stavki.

Treći *Promax*-faktor značajno zasićuje sve stavke koje su sačinjene s namerom da indikuju status preuzetog *Ja-identiteta*. Takva pregnantna struktura primetna je i kada je reč o prvoj glavnoj komponenti odgovarajuće skale. Ispitanici sa povišenim rezultatima na ovoj dimenziji ostaju prožeti ranim, infantilnim identifikacijama, što se odražava na samopoi-

manja i transponuje na interpersonalne odnose i profesionalna i ideološka opredeljenja. Stoga, van svake sumnje, ova dimenzija može da se definiše kao dimenzija individualnih razlika u *statusu preuzetog Ja-identiteta*.

Tabela 8 – Izvod iz matrice sklopa četvrtog *Promax*-faktora i struktura prve glavne komponente skale.

Stavke	4PF	1GK
16. Ima tek okvirnu ideju o životnom partneru.	,73	,57
17. Ima razne hobije, ali ne može da kaže koji je najinteresantniji.	,38	,53
18. Misli da zna čime bi se bavio, ali još uvek razmišlja i preispituje se.	,41	,64
19. Puno razmišlja i još uvek nije siguran o ulogama žene/ muškarca u braku.	,59	,65
22. Ima mnogo prijatelja, ali ne zna koji je od njih zaista najbolji.	,36	,59
23. Voli da čita skoro sve ali ne može da izdvoji jednog pisca ili određeni žanr.	,71	,40
24. Otvoren je za različite poglede na svet i nada se da će jednoga dana pronaći svoj.	,38	,46
25. Za sada nije pronašao svoju srodnu dušu, ali ima neke ideje o tome.	,63	,48
26. Još uvek nastoji da shvati koja su njegova politička uverenja.	,46	,41
27. Postoji više zanimanja kojima bi mogao da se bavi ali ne zna koje je najbolje.	,40	,60
28. Još uvek pokušava da otkrije šta za njega znači prijateljstvo.	,42	,60
30. Život je jedna velika i nepredvidiva potraga za sobom.	,35	,43

NAPOMENA: Redni broj stavki je iz početne verzije upitnika sa 60 stavki; 4PF – četvrti *Promax*-faktor; 1GK – Struktura prve glavne komponente finalne verzije skale sa 12 stavki.

Četvrti *Promax*-faktor sažima sve stavke iz skale namenjene merenju individualnih razlika u *moratorijumu*. Sve ove stavke, takođe, imaju značajne i relativno visoke projekcije na prvi glavni predmet merenja te skale. Sadržinom, stavke ukazuju na još uvek prisutnu krizu (istraživanja), ali i još uvek nedostignute posvećenosti. Dakle, reč je o dimenziji koja odgovara četvrtom elementu iz Marsijinog razvojno-strukturalnog modela Ja-identiteta.

3.3. Struktura kontinuuma psihosocijalnog razvoja

Na početku, u razvojno-strukturalnom modelu Ja-identiteta, pretpostavljalo se da ostvareni Ja-identitet i moratorijum u razvoju Ja-identiteta stoje međusobno bliže, na jednoj strani psihosocijalnog kontinuuma, dok preuzeti Ja-identitet i konfuzija/difuzija stoje blisko, na drugoj strani kontinuuma. Ukratko, koristeći skraćenice za statute, kontinuum bi izgledao ovako: *OI – MI – PI – KI*. Međutim, u nekim kasnijim istraživanjima ishodovani su rezultati koji su ukazivali na drugačiju strukturu. Naime, ispostavilo se da ovi nalazi upućuju na to da su na jednoj strani kontinuuma međusobno bliži ostvareni i preuzeti Ja-identitet, a na drugoj strani kontinuuma moratorijum i konfuzija/difuzija – dakle, *OI – PI – MI – KI*. Bez namere da se razreši ova dilema, a s namerom da se proveriti teorijska utemeljenost upitnika *SID48*, struktura psihosocijalnog kontinuuma ovde je sagledana iz tri ugla: preko interkorelacija dimenzija u četvorofaktorskom rešenju, na osnovu strukture dimenzije u faktorskom prostoru drugog reda i razgledanjem slikovnog rešenja multidimenzionalnog skaliranja. U Tabeli 9 izložene su interkorelacije četiri *Promax*-faktora i prva glavna komponenta koja je izolovana u faktorskom prostoru drugog reda.

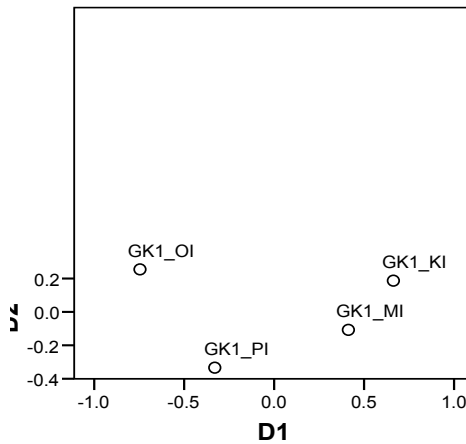
Tabela 9 – Interkorelacije četiri *Promax*-faktora prvog reda i prva glavna komponenta u drugom faktorskom redu.

Promax-faktori	<i>PF1</i>	<i>PF2</i>	<i>PF3</i>	<i>GK21</i>
1. Konfuzija/difuzija (<i>KI</i>)				,85
2. Ostvareni Ja-identitet (<i>OI</i>)	-,52			-,80
3. Preuzeti Ja-identitet (<i>PI</i>)	-,10	,20		-,20
4. Moratorijum (<i>MI</i>)	,43	-,29	,12	,68

Ostvareni i preuzeti Ja-identitet su u negativnim korelacijama sa konfuzijom i moratorijumom. Pritom, najviša negativna korelacija je između ostvarenog Ja-identiteta i konfuzije/difuzije. Na drugoj strani, najviša je pozitivna korelacija između moratorijuma i konfuzije Ja-identiteta. Tu su i nešto niže pozitivne korelacije između ostvarenog Ja-identiteta na jednoj i moratorijuma i preuzetog Ja-identiteta na drugoj strani.

Isto, ali preglednije, govore i koeficijenti strukture prve glavne komponente koja je izolovana u drugom faktorskom redu. Iz teorijskih razloga je jasno da ova dimenzija ne može da se shvati kao nekakav opšti status Ja-identiteta ili sam Ja-identitet. Ta dimenzija jednostavno predstavlja sažeti, kvantitativni prikaz međuodnosa faktora prvog reda, odnosno statusa Ja-identiteta. To je bipolarna dimenzija duž koje se, počev od njenog negativnog pola prema pozitivnom polu, nižu dimenzije ostvarenog, preuzetog Ja-identiteta, moratorijuma i konfuzije/difuzije. Konačno, kao što se može videti na Slici 1, isto govore i rezultati multi-dimenzionalnog skaliranja u kojem su polazne varijable bile prve glavne komponente skala iz upitnika *SID48*.

Slika 1 – Grafički prikaz rezultata multidimenzionalnog skaliranja. *GK1* – prve glavne komponente skala iz upitnika *SID48*; *OI* – ostvareni Ja-identitet; *PI* – preuzeti Ja-identitet; *MI* – moratorijum; *KI* – konfuzija/difuzija; *D1* i *D2* – dimenzije u dvodimenzionalnom rešenju.

4. Diskusija i zaključci

Razvojno-strukturalni model statusa Ja-identiteta, kao empirijski utemeljena razrada ključnog pojma i pretpostavki iz Eriksonove teorije psihosocijalnog razvoja ličnosti, predstavlja nemerljiv doprinos opisanju i razumevanju razvojnih pojava i ishoda u mladalaštvu. Međutim, nastojanja da se taj model unapredi i dalje usavršava počivaju na istraživanjima u kojima se, najblaže rečeno, koriste merni instrumenti sumnjivih psihometrijskih karakteristika. Stoga je za potrebe istraživanja razvojnih karakteristika mladih iz domaće populacije sačinjen i psihometrijski proveren nov instrument upitničkog tipa.

Na osnovu rezultata analiza internih psihometrijskih karakteristika, može se konstatovati da novi upitnik *SID48* sadrži stavke i skale koje su vrlo dobre do odlične homogenosti, reprezentativnosti, pouzdanosti i valjanosti. Eksploratornom faktorskom analizom u prostoru merenja *SID48* definisana su četiri faktora, koji sažimaju individualne razlike u statusima ostvarenog Ja-identiteta, preuzetog Ja-identiteta, moratorijuma i konfuzije/difuzije u razvoju Ja-identiteta. Činjenica je da je ovaj deo rezultata ishodovan postupno i iz više pokušaja može biti posledica bar dve stvari. Pojam Ja-identiteta referira na onaj aspekt individualnog funkcionisanja koji se može shvatiti suprasistemski – dakle, nadređeno u odnosu na niže locirane psihičke sisteme koji stoje u osnovi individualnog funkcionisanja. Otuda i međuzavisnost tog suprasistema i niže lociranih psihičkih sistema, te i teži put do definisanja njegove strukture. Drugi razlog je metodološke prirode i povezan je sa prethodnim. Naime, ovde je primenjena strategija od dole prema gore (eksploratorna faktorska analiza), te bi, možda, zbog složenosti predmeta merenja kao i jasne strukturalne hipoteze bila primerenija strategija od gore prema dole (konfirmatorna faktorska analiza). Pored strožeg testiranja razvojno-strukturalnog modela putem konfirmatorne faktorske analize, naredna istraživanja svakako treba posvetiti i proveriti konkurentne, konvergentne i diskriminantne valjanosti upitnika *SID48*.

Provera lokacije definisanih dimenzija statusa Ja-identiteta dala je rezultate koji pružaju dovoljno osnova za zaključak da je upitnik *SID48* teorijski valjano utemeljen. Naime, redosled dimenzija statusa Ja-identiteta, definisanih pomoću upitnika *SID48*, približan je izvornoj verziji

modela i istovetan nalazima iz nekih kasnijih istraživanja. Redosled dimenzija *OI – PI – MI – KI* smatra se očekivanim, kada je reč o uzorcima ispitanika iz kolektivističkih (autoritarnih?) zajednica (Kroger & Marcia, 2021). Ako se uzme zdravo za gotovo da je naša zajednica kolektivističkog (autoritarnog?) karaktera, onda ovakav nalaz dodatno potkrepljuje zaključak o zadovoljavajućoj teorijskoj utemeljenosti novog instrumenta za merenje statusa Ja-identiteta.

Dakle, upitnik *SID48* je teorijski solidno utemeljen, kao što je i njegova izrada jasno izvedena u duhu kvantitativnog, dimenzionog pristupa psihologije individualnih razlika. To je, takođe, upitnik koji sadrži stavke i skale vrlo dobre do odlične reprezentativnosti, homogenosti, pouzdanosti i faktorske valjanosti i koji je, sasvim sigurno, u psihometrijskom smislu bolji od postojećih instrumenata za merenje (statusa) Ja-identiteta.

Literatura

- Adams, G. (1998). *The objective measure of Ego-identity status: A reference manual*. Author.
- Adams, G., & Marshall, S. (1996). A developmental social psychology of identity: Understanding the person in context. *Journal of Adolescence*, 19, 429–442.
- Arnett, J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *The American Psychologist*, 55(5), 469–480.
- Batelman, A., & Holmes, J. (1995). *Introduction to psychoanalysis: Contemporary theory and practice*. London & New York: Routledge.
- Berzonsky, M. (1989). Identity style: Conceptualization and measurement. *Journal of Adolescent Research*, 4(3), 267–281.
- Bornstein, R.F. (2007). Nomothetic psychoanalysis. *Psychoanalytic Psychology*, 24(4), 590–602.
- Cattell, R.B. (1966). The scree test for number of factors. *Multivariate Behavioral Research*, 1, 140–161.
- Crocetti, E., Sica, L.S., Schwartz, S.J., Serafini, T., & Meeus, W. (2012). Identity styles, dimensions, statuses, and functions: Making connections among identity conceptualizations. *European Review of Applied Psychology*, 63(1), 1–13.
- Crocetti, E., Schwartz, S., Fermani, A., & Meeus, W. (2010). The Utrecht Management of Identity Commitments Scale (U-MICS): Italian validation and cross-national comparisons. *European Journal of Psychological Assessment*, 26, 169–183.

- Davison, M.L., & Sireci, S.G. (2000). Multidimensional scaling. In H.E.A. Tinsley & S.D. Brown (Eds.). *Handbook of applied multivariate statistics and mathematical modeling* (str. 323–352). San Diego, CA: Academic Press.
- Douvan, E. (1997). Erik Erikson: Critical times, critical theory. *Child Psychiatry and Human Development*, 28(1), 15–21.
- Erikson, E. (1950). *Childhood and society*. New York: Norton.
- Erikson, E. (1956). The problem of Ego-identity. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 4, 56–121.
- Erikson, E. (1968). *Identity: Youth and crisis*. New York: Norton.
- Fisher, S., & Greenberg, R.P. (1996). *Freud scientifically reappraised: Testing the theories and therapy*. New York: John Wiley & Sons.
- Freud, S. (1961). *The Ego and the Id*. New York & London: W.W. Norton (prvo izdanje na nemačkom jeziku objavljeno je 1923. godine).
- Guttman, L. (1954). Some necessary conditions for common factor analysis. *Psychometrika*, 19, 149–161.
- Hendrickson, A. & White, P.O. (1964). *Promax*: A quick method for rotation to oblique simple structure. *British Journal of Statistical Psychology*, 17, 65–70.
- Horn, J.L. (1965). A rationale and technique for estimating the number of factors in factor analysis. *Psychometrika*, 30, 179–185.
- Hotelling, H. (1933). Analysis of a complex of statistical variables into principal components. *Journal of Educational Psychology*, 24, 417–441, 495–520.
- Ignjatović, I., Vasić, A., Kosanović, B., Mitrović, D., i Momirović, K. (1995). Frojd još jednom – opšti, muški i ženski faktori u kolekciji čestica FR-2. U Đ. Đurić (Ur.). *Ličnost u višekulturnom društvu*, Vol. 2 (str. 15–38). Novi Sad: Odsek za psihologiju, Filozofski fakultet.
- Kaiser, H.F. (1961). A Note on Guttman's lower bound for the number of common factors. *British Journal of Statistical Psychology*, 14, 1.
- Knežević, G. i Momirović, K. (1996). *RTT9G*: Program za analizu metrijskih karakteristika kompozitnih mernih instrumenata. U P. Kostić (Ur.). *Problemi merenja u psihologiji*, Vol. 2 (str. 37–56). Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- Kroger, J., & Marcia, J.E. (2011). The identity statuses: Origins, meaning, and interpretations. In S.J. Schwartz, K. Luyckx and V.L. Vignoles (Eds.). *Handbook of identity: Theory and research* (str. 31–53). Springer Science & Business Media.
- Kroger, J., & Marcia, J.E., (2021). Erikson, the identity statuses, and beyond. In M. Bamberg, C. Demuth and M. Watzlawik (Eds.). *The Cambridge handbook of identity* (str. 215–237). Cambridge: Cambridge University Press.

- Marcia, J. E. (1964). *Determination and construct validity of Ego-identity status*. (neobjavljena disertacija). Columbus, OH: The Ohio State University.
- Marcia, J. E. (1966). Development and validation of Ego-identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3(5), 551–558.
- Marcia, J. E. (1967). Ego-identity status: relationship to change in self-esteem, “general maladjustment”, and authoritarianism. *Journal of Personality*, 35, 118–133.
- Meeus, W., Van de Schoot, R., Keijsers, L., Schwartz, S.J., & Branje, S. (2010). On the progression and stability of adolescent identity formation: A five-wave longitudinal study in early-to-middle and middle-to-late adolescence. *Child Development*, 81, 1565–1581.
- Momirović, K., Wolf, B. i Popović, D.A. (1999). *Uvod u teoriju merenja I: Interne metrijske karakteristike kompozitnih mernih instrumenata*. Priština: Fakultet za fizičku kulturu.
- O'Connor, B.P. (2000). SPSS and SAS programs for determining the number of components using parallel analysis and Velicer's MAP test. *Behavior Research Methods, Instruments, and Computers*, 32, 396–402.
- Palombo, J., Bendicson, H.K., & Koch, B.J. (2009). *Guide to psychoanalytic developmental theories*. New York: Springer.
- Rencher, A.C., & Christensen, W.C. (2012). *Methods of multivariate analysis*. New York: Wiley.
- Serafini, T.E., & Adams, G.R. (2002). Functions of identity: Scale construction and validation. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 2, 361–389.
- Tovarović, J. (2014). *Interne metrijske karakteristike jednog mernog instrumenta za procenu Ja-identiteta* (neobjavljeni master rad). Novi Sad: Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkić.
- Tukey, J.W. (1977). *Exploratory data analysis*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Vasić, A. (2019). *Psihologija individualnih razlika* (autorizovana skripta). Novi Sad: Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkić.
- Vasić, A. (2021). *Razvojna psihologija*. Novi Sad: Fakultet za pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkić.
- Westen, D., & Gabbard, G.O. (1999). Psychoanalytic approaches to personality. In L.A. Pervin and O.P. John (Eds.). *Handbook of personality: Theory and research* (str. 57–101). New York/London: The Guilford Press.